

УДК 378.017.4:355-051

Андрій Бухун

**ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ
ОФІЦЕРІВ: ДОПРОФЕСІЙНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ТА
СИСТЕМА КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

У статті систематизовано теоретичні ідеї стосовно розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів, проведено

характеристику допрофесійного етапу цього розвитку з виокремленням системи громадянських компетентностей старшокласників у єдності знаннєвого, ціннісного, діяльнісного і процесуально-особистісного компонентів, набутих у процесі орієнтації на професію військового.

Ключові слова: громадянськість, майбутні офіцери, компоненти компетентності, допрофесійний етап розвитку громадянської компетентності.

Бухун А. Гражданская компетентность будущих офицеров: предпрофессиональный этап развития и система компетентностей.

В статье систематизированы теоретические идеи о развитии гражданской компетентности будущих офицеров, проведена характеристика предпрофессионального этапа такого развития с определением системы гражданских компетентностей старшеклассников в единстве соответствующих знаний, ценностного, деятельностного и процессуально-личностного компонентов, сформированных в процессе ориентации на профессию военного.

Ключевые слова: гражданственность, будущие офицеры, компоненты компетентности, допрофессиональный этап развития гражданской компетентности.

Актуальність дослідження зумовлена пріоритетністю завдань вищих військових навчальних закладів щодо сформованості у випускників готовності до свідомого захисту Батьківщини та розвитку власної громадянської компетентності й відповідних якостей їхніх підлеглих. Вона зростає в умовах ведення бойових дій на сході України, коли значна увага держави зосереджена на військово-патріотичному вихованні її громадян і формуванні громадянської компетентності майбутніх офіцерів.

Завдання щодо військово-патріотичного виховання дітей та молоді визначені Законом України «Про оборону України», Указом Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» та іншими нормативно-правовими актами. Зокрема, у згаданому Законі визначено, що «... підготовка держави до оборони в мирний час включає військово-патріотичне виховання громадян України, підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби»; «... військові формування, утворені відповідно до законів України, та відповідні

правоохоронні органи: беруть участь у підготовці громадян України до військової служби, в тому числі допризовній підготовці молоді, підготовці призовників з військово-технічних спеціальностей, забезпеченні призову на строкову військову службу, навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори і під час мобілізації, а також у військово-патріотичному вихованні громадян України» [3]. Відповідно до Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженої Указом Президента України, посилюється значення громадянської освіти і виховання військовослужбовців [10].

Проте нині існує низка суперечностей між: вимогами сучасної військово-політичної ситуації й особливостями виховної роботи у Збройних Силах Української держави та нестачею відповідного кадрового забезпечення у військових колективах; об'єктивною необхідністю проведення виховних заходів із військовослужбовцями і змістом професійної підготовки майбутніх офіцерів до здійснення громадянського виховання; зростанням значення педагогічних знань як теоретичної основи виховного процесу і недостатньою орієнтацією його змісту і форм у вищих військових навчальних закладах на формування готовності майбутніх офіцерів-практиків до виховної діяльності з військовослужбовцями. Тому громадянське виховання залишається однією з найактуальніших проблем педагогічної теорії та практики військової освіти, що змушує як науковців, так і діючих офіцерів шукати ефективні шляхи, форми, методи і засоби успішного її розв'язання.

Існує значна кількість досліджень учених, пов'язаних із вибором професії, зокрема – у педагогіці (В. Вострікова, М. Кузів, Л. Куліненко), економічній (Н. Тюхненко, Л. Кулешова, К. Бондарчук), філософській (А. Заліський, Л. Дворіченко) та інших сферах; процеси професійної орієнтації школярів на військову службу досліджують О. Гончаренко, В. Івашковський, А. Назарчук.

Основні положення професійної підготовки майбутніх фахівців до виховної роботи представлені в наукових працях В. Андрушенка, І. Бега, О. Дубасенюк, І. Зязюна, С. Карпенчук, М. Лещенко; педагогіки вищої школи – П. Воловика, С. Вітвицької, Н. Ничкало, С. Сисоєвої та ін. Проблеми формування компетентності фахівців знайшли своє відображення в роботах Ю. Бабанського, К. Баханова,

М. Михайличенка, Т. Габая, П. Гальперіна, Б. Гершунського, Л. Кравченко, Н. Кузьміної, О. Пометун, Н. Тализіної та ін. Аспекти професійної підготовки військових фахівців висвітлені в наукових доробках А. Андреева, А. Барабанщикова, В. Вдов'юка, А. Галімова, В. Герасимова, В. Давидова та ін.; окремі аспекти організації виховного процесу у військових підрозділах – у працях О. Бикової, Н. Мойсеюк, О. Мороза, І. Підласого, В. Сластьоніна, В. Ягупова.

Значну увагу громадянському вихованню приділено сучасними вітчизняними науковцями (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Ігнатенко, О. Киричук, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Поплужний, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, М. Чепіль, К. Чорна та ін.). У своєму дослідженні ми також враховували основні положення «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», розробленої групою науковців АПН України під керівництвом О. Сухомлинської. У пошуках шляхів і технологій розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів ми скористалися результатами дисертаційних досліджень (П. Вербицька, Н. Дерев'яно, С. Карпушкін, О. Красовська, О. Научитель, М. Рудь, О. Світличний, Н. Фролова).

Проте виявлено, що здобутки сучасної теорії і практики виховного процесу часто залишаються поза увагою педагогічних колективів вищих військових навчальних закладів, що свідчить про значні недоліки в системі формування готовності майбутніх офіцерів до громадянського виховання військовослужбовців, а також про необхідність розробки відповідного теоретичного й науково-методичного забезпечення цього процесу.

Метою *статті* обрано систематизацію теоретичних ідей стосовно розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів, характеристику допрофесійного етапу цього розвитку з виокремленням структури громадянських компетентностей старшокласників, набутих у процесі орієнтації на професію військового.

Прогресивна освітня спільнота сьогодні ставить перед собою завдання сформувати в нових поколіннях уміння вчитися та можливості динамічно орієнтуватися в сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці й подальшому неперервному здобутті освіти; акцентує необхідність

набуття кожною особистістю цінностей громадянськості й відповідальності за долю країни. Цьому сприяє компетентісно зорієнтований підхід до навчання і професійної підготовки, який зумовлює потребу в оволодінні сучасними *компетентностями*, що забезпечують особистості можливість повністю реалізувати в житті свій пізнавальний, творчий, діяльнісний потенціал. Тому в контексті цього дослідження поняття «громадянська компетентність» відкриває якісно нові перспективи розуміння місії школи і результатів освітньої діяльності вищого військового навчального закладу, оскільки в основі концепції громадянської компетентності лежить ідея становлення особистості, яка не лише має необхідні знання, професіоналізм, високі моральні та громадянські якості, а й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання й беручи на себе відповідальність за стан конкретної обраної сфери діяльності й громадянського суспільства загалом.

Аналіз комплексу наукових джерел з обраної проблеми засвідчує, що компетентність не зводиться вченими ні до знань, ні до вмінь, а розглядається як сфера відношень, які існують між знаннями й дією в людській практиці; компетентність тлумачиться як специфічна здатність, яка надає змогу ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях [2]. Отже, більшість авторів під громадянською компетентністю розуміють здатність і готовність особистості до дії, що ґрунтується на знаннях і життєвому досвіді. Міжнародна комісія Ради Європи у своїх документах розглядає такі складники компетентності, як загальні або ключові компетентності, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, кроснавчальні вміння або навички, ключові уявлення, опори або опорні знання [4]; експерти країн Європейського Союзу визначають поняття компетентностей як здатність застосовувати знання й уміння, що забезпечує активне використання навчальних досягнень у нових ситуаціях [6]. Ключовими компетентностями, яких має набути кожен випускник загальноосвітнього і професійного навчального закладу, О. Пометун визначає навчальну, культурну, громадянську, соціальну та підприємницьку [8]. Під *громадянською компетентністю* вчена розуміє здатність усвідомлювати й піклуватися про права, інтереси та потреби людини й громадянина Української держави, відповідальність у захисті власних потреб та

інтересів суспільства. Як соціальний аспект громадянської компетентності вченими виокремлюється володіння особистістю сукупністю засобів, що дають можливість їй взаємодіяти з різними соціальними групами та соціальними інститутами [7].

Отже, перед системою загальної середньої і вищої військової освіти постає завдання формування в молодих українців такої якості, як готовність своєю навчальною, а потім і військовою працею забезпечити власний соціальний успіх та здійснити внесок у громадську, загальнодержавну справу, а, отже, ми можемо визначити два етапи розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів: I – допрофесійний, коли загальна середня освіта, забезпечуючи умови для морального, інтелектуального, фізичного, художньо-естетичного розвитку учнів, здійснює виховання громадянина демократичного суспільства, буде зміст освіти таким чином, щоб випускники школи адаптувалися в самостійному житті, цілеспрямовано використали свій потенціал для самореалізації у професійному та особистому плані, особливо – за обставин вибору професії офіцера, до якої учень має бути готовим й інтелектуально, і морально, і фізично, здатним самостійно переосмислювати самоцінність знань, уміти добувати й переробляти інформацію, отриману з різних необхідних джерел; II – фундаментальний, або професійний, на якому відбувається вдосконалення громадянської компетентності в процесі опанування основами професії офіцера.

У зазначеному контексті місія компетентісно спрямованої середньої освіти полягає в тому, щоб сприяти становленню особистості як суб'єкта і проектувальника власного життя. Навчальна діяльність школи має ґрунтуватися на суб'єкт-суб'єктних засадах, коли учень і вчитель розглядаються повноправними партнерами, де кожна особистість має отримати можливість вибору своєї подальшої життєвої і професійної діяльності, у тому числі – військової. Вводячи систему профільного навчання в старших класах середньої школи, держава визначила освіту не лише компетентісною, а й особистісно зорієнтованою [4; 9]. Проаналізувавши сутність ключових компетентностей особистості учня, наданих Радою Європи, українські педагоги виявили таку особливість: практично всі вони несуть у собі ціннісні або діяльнісні риси, притаманні *громадянськості* (готовність реалізувати свої права

і свободи, поважати права інших, бути готовим брати на себе відповідальність тощо). Характеризуючи громадянськість як інтегровану якість особистості, що містить знання, цінності і вчинки, «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» підводить до висновку про майже повну ідентичність громадянськості і громадянської компетентності [4].

Нормативні джерела спрямовують, а практичний досвід роботи свідчить, що до формування громадянських компетентностей дітей і молоді мають залучатися всі інститути як держави, так і громадянського суспільства, адже не існує держави, яка б не була зацікавлена в консолідації зусиль народу і влади для досягнення добробуту, суспільної солідарності, свого захисту від ворогів – внутрішніх і зовнішніх. Важко також уявити громадянське суспільство, яке б не прагнуло до розбудови демократії, стабільності та взаєморозуміння. У розвитку громадянської компетентності особистості зацікавлені місцева громада, громадські організації, особливе ж місце належить школі, адже саме тут людина отримує перші громадянські знання і громадянський досвід.

Для характеристики допрофесійного етапу розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів вважаємо за необхідне акцентувати: існує кілька визначень поняття «громадянська компетентність»: О. Пометун вважає, що це здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства [7]; І. Тараненко визначає компетентність як здатність бути громадянином, який володіє демократичною громадянською культурою, усвідомлює цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовності до компетентної участі в громадянському житті [4].

Радою Європи розроблено відповідний *перелік умов формування громадянської компетентності* на уроці, у школі, у шкільному середовищі, в місцевій громаді та для широкого кола громадян:

- активна участь учнів, педагогів і батьків у демократичному управлінні навчальним закладом;
- демократизація методів навчання та виховання, відносин суб'єктів навчально-виховного процесу;

– поширення методів, орієнтованих на особистість учня і студента, зокрема реалізація педагогічних проєктів, що ґрунтуються на спільній колективній меті та співпраці учасників, які опікуються освітою з питань демократичного громадянства (неурядові установи, підприємства, професійні організації);

– формування освітніх підходів, що тісно пов'язують теорію з практикою;

– залучення учнів і студентів до індивідуального та колективного оцінювання якості навчання;

– заохочення обмінів, зустрічей та партнерства між учнями, студентами і вчителями з різних навчальних закладів для міжособистісного взаєморозуміння;

– поширення підходів і методів освіти, що сприяють вихованню в суб'єктів навчально-виховного процесу толерантності та поваги до культурної і релігійної багатоманітності;

– зближення формальної і неформальної освіти;

– встановлення відносин громадянського партнерства між школою і сім'єю, громадою, ЗМІ [4].

До структурних компонентів громадянської компетентності учнів на допрофесійному етапі її розвитку відносимо:

– знанневий компонент: знання, які стосуються правил колективного життя, демократичних умов встановлення цих правил; про взаємодію влади, суспільства й особистості; про розбудову демократії (правові, політичні, соціальні); про свою національну культуру, історію, традиції, звичаї, мову; про сучасний світ (глобалізація, міжнародні відносини); принципів і цінностей прав людини, демократичних свобод [1].

– ціннісний компонент містить: повагу до Батьківщини, народу, держави, її символіки, традицій, мови; почуття власної гідності; повагу до цінностей прав людини, свободи, рівності, солідарності; визнання та дотримання законів, уміння орієнтуватись у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні та визначати власну позицію; толерантність, здатність до емпатії [1; 6; 7];

– діяльнісний компонент передбачає набуття особистістю здатностей робити вибір у ситуаціях реального життя; співпрацювати з органами державної влади та місцевого самоврядування; порозуміння з іншими, співпраці, роботи в команді; розробки й

упровадження спільних проєктів та вміння розв'язувати конфлікти відповідно до законів демократії [5];

– процесуально-особистісний компонент містить можливості: критично й незалежно мислити; брати на себе відповідальність; робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття рішень; брати участь у дебатах, аргументувати; поважати погляди інших людей [1; 2; 8].

Аналіз чинних нормативно-правових документів, державних стандартів освіти та навчальних програм загальноосвітньої школи дає змогу зробити висновок, що розвиток громадянської компетентності учнів забезпечує формування в них таких рис особистості, як поінформованість, схильність до дослідження, активність, ініціативність, комунікативність, відповідальна діяльність. Ці завдання вирішуються як у навчальному процесі, так і в позакласній та позашкільній роботі відповідно до ступенів шкільної освіти, змісту навчальних предметів та вікових особливостей учнів на кожному з них.

Для нас цікавою є старша школа, адже на цьому ступені освіти концентровано увагу на політологічних, правових та економічних аспектах громадянської компетентності, які передбачають розуміння сутності демократії, форм участі громадян у житті суспільства і держави, прав, обов'язків і свобод людини, форм і функцій державної влади, процесів прийняття рішень та контролю за ними, сутності ринкових відносин, економічних чинників розвитку демократичного суспільства тощо. Особливістю формування громадянських умінь на цьому ступені освіти є здатність учня свідомо застосовувати набуті знання, уміння й навички для розв'язання проблем власного життя, життя громади, держави і суспільства, орієнтуючись на цінності громадянського суспільства. Саме в цей період відбувається професійна орієнтація учнів, зокрема – й на військову сферу, що зумовлене також високою якістю національно-патріотичного виховання в школі, яке часто розглядається в контексті формування громадянськості особистості.

Отже, до змісту громадянської компетентності учнів старшої школи віднесено знання про: національні, європейські та загальнолюдські цінності; сутність демократії, демократичні цінності; права і свободи людини і громадянина, механізми їхнього

захисту; громадянське суспільство, політичну систему і механізми її функціонування, процеси прийняття суспільних рішень і форми участі громадян у житті суспільства на місцевому, національному, європейському та світовому рівні, контроль громадян над владою; роль ЗМІ в суспільному житті; процеси європейської інтеграції та глобалізації; сутність ринкових відносин, економічні чинники розвитку демократичного суспільства; про основи ефективної комунікації, вибір конструктивних форм взаємодії з іншими та вибір власної поведінки, стратегії розв'язання конфліктів [5].

Старшокласники, вступаючи до військових ВНЗ, повинні вміти: орієнтуватися в проблемах сучасного суспільного життя в Україні, Європі та світі й визначати власну позицію щодо їх розв'язання; взаємодіяти з органами державної влади, місцевого самоврядування та використовувати засоби громадського впливу на владні структури; реалізовувати та послідовно обстоювати й захищати свої права та інтереси; ефективно спілкуватися, долати стереотипи, войовничий націоналізм, расизм і нетерпимість, робити свідомий вибір та діяти відповідально; застосовувати демократичні технології прийняття колективних рішень, враховуючи власні інтереси і потреби інших громадян; брати участь у діяльності органів самоврядування, волонтерській діяльності у громаді; реалізовувати та обстоювати свої права як суб'єкта ринкових відносин, споживача і платника податків; орієнтуватися в умовах вільного ринку; володіти способами отримання інформації з різних джерел, використовувати ЗМІ, інтернет-ресурси та ІКТ; критично мислити [6].

Учні, що вступають до вищих військових навчальних закладів, усвідомлюють та вміють виявляти в поведінці та оцінках: розуміння цінності людини як вищої соціальної цінності, повагу до її прав і свобод, закону, прагнення до суспільної справедливості, рівноправності, активну та відповідальну громадянську позицію і розуміння громадянського обов'язку, плюралізм, міжкультурне взаєморозуміння і толерантність, бачення глобальної взаємозалежності й особистої відповідальності, патріотизм, повагу до національної історії, культури, мови, традицій. Окрім того, вони є зорієнтованими на професію військового та мають стійке прагнення захищати правопорядок і громадянські цінності як усередині країни, та і за її межами.

Аналіз теоретичних ідей стосовно розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів уможливив: виявлення низки суперечностей між вимогами сучасної військово-політичної ситуації, запитом суспільства на громадянськи компетентних офіцерів та реальним змістом підготовки фахівців у військових ВНЗ; підтвердження думки науковців щодо того, що гостро нагальним є розв'язання завдання формування в молодих українців готовності своєю навчальною, а потім – і військовою працею зробити реальний внесок у загальнодержавну громадську справу. Тому в структурі розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів виокремлено два етапи: I – допрофесійний (коли суб'єктами громадянської освіти і виховання є старшокласники, зорієнтовані на вибір професії військового); II – фундаментальний професійний (суб'єкти підготовки – майбутні офіцери, курсанти військових ВНЗ). Компонентами громадянської освіти на допрофесійному етапі визначено: знанневий, ціннісний, діяльнісний, процесуально-особистісний складники. До перспектив дослідження віднесено характеристику фундаментального професійного етапу розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів.

Література

- 1. Баханов К.** Учнівські компетенції як складова програм з історії для 12-річної школи // Історія в школах України. – 2004. – № 7. – С. 27-32.
- 2. Бібік Н. М.** Компетентнісна освіта – від теорії до практики / Н. М. Бібік, І. Г. Єрмаков, О. В. Овчарук – К. : Пляда, 2005. – 120 с.
- 3. Закон України** «Про оборону України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
- 4. Компетентнісний** підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібл. з освітньої політики // [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
- 5. Михайличенко М. В.** Використання компетенцій і компетентностей як нового типу цілепокладання та забезпечення якості підготовки педагогічних працівників / М. В. Михайличенко // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – Вип. 68. – С. 137-139. – (Серія : Педагогічні науки).
- 6. Овчарук О. В.** Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. В. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні. – К. : К.І.С., 2003. – С. 68-75.
- 7. Пометун О.** Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті / О. Пометун // Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С. 3-12.
- 8. Пометун О. І.** Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / О. І. Пометун // Рідна школа. – 2005. –

С. 65-69. **9. Радул В. В.** Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя: [навч. посіб.] / В. В. Радул, В. О. Кравцов, М. В. Михайличенко. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – 216 с. **10. Указ Президента України** «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015.

SUMMARY

Buhun A. Civil competency of prospective officers: pre-professional stage of development and system of competencies.

The paper organizes theoretical ideas concerning the development of prospective officers' civil competence. There has been characterized a pre-professional stage of this development with segregation of the system civil competencies of high school students in unity with knowledge-based, value, activity, procedural and personal components, acquired during military occupation orientation.

Key words: citizenship, prospective officers, components of competence, pre-professional stage of civil competence development.